

**КОНЦЕПЦІЯ ГЕРОЯ У ПОВІСТІ ОЛЕСЯ ДОСВІТНЬОГО «НАС
БУЛО ТРОЄ»**

У статті проаналізовано концепцію героя у повісті Олеся Досвітнього «Нас було троє», яка формується під впливом соціальних змін початку ХХ ст., коли відбувається трансформація культурних цінностей та пошук нових світоглядних і художніх орієнтирів.

Ключові слова: *герой, образ, концепція, авторська характеристика, тип, модель, оповідач.*

В статье проанализирована концепция героя в повести Олеся Досвитнего «Нас было троє», которая формируется под влиянием социальных изменений начала ХХ века, когда происходит трансформация культурных ценностей и поиск новых мировоззренческих и художественных ориентиров.

Ключевые слова: *герой, образ, концепция, авторская характеристика, тип, модель, рассказчик.*

The article deals with the novel by Oles Dosvitniy "There were three of us" and analyses present in it character conception, formed by the influence of social changes at the beginning of XX-th century, at the time period, when transformation of cultural values, the search for new world-view and art orienting points took place.

Key words: *character, image, conception, author characteristics, type, model, narrator.*

Разом із когортою митців нового часу - коли розпадається одна імперія і створюється інша - Олесь Досвітній своїми творами підтримує нову добу. У літературі 20-х рр. ХХ ст. відбувається повна переорієнтація на всіх рівнях: від тематичної до жанрової. Зміна усталених художніх систем, моральних орієнтирів та проблематики, в першу чергу, оприявнюється через образ героя. Неоднозначність його зображення, зважаючи на постійний вплив оточуючого світу та національні особливості, спричиняє складнощі у формуванні єдиної моделі героя. Враховуючи останнє, як зарубіжні, так і вітчизняні науковці (Н. Фрай, М. А. Бердяєв, Л. П. Карсавін, В. С. Соловйов) починають шукати нові шляхи в літературі визначення природи героїчного. Осмислення ними проблеми індивідуальності у першу чергу ґрунтується на матеріалі давньої та середньовічної літератури, де образ героя тісно переплітається з духовним аспектом самовираження особистості. У працях К. Г. Юнга, М. Еліаде, Дж. Кемпбелла, В. Я. Проппа підхід до трактовки героя змінюється, фокус досліджень зміщується на соціально-психологічний аспект особистості, що зорієнтовувало на давньогрецьку літературу, героїчний епос та міфи. Поняття «герой» розглядається не просто як «головний герой», а відповідно до первісного змісту цього слова. У міфах Греції герой поставав як незвичайна особа, наділена багатьма чеснотами та надлюдськими можливостями. Як правило,

це син смертної матері та безсмертного батька, як, наприклад, Геракл. Народжений на землі, він проходить безліч випробувань, щоб подолати свою земну суть та приєднатися до божественної слави. Така доля повинна надихати всіх інших - звичайних людей. Революційні зрушення початку ХХ ст. продукують інше бачення образу героя. У своїх працях А. В. Луначарський, Г. В. Плеханов пов'язують розуміння героїзму з класовою боротьбою та саможертвним ставленням до неї.

Для українського канону образ героя невід'ємний від понять «визволитель», «захисник», і, зазвичай, він сприймається як казковий тип, що нерідко розповсюджується на образи історичних персонажів (Олекса Довбуш, Самійло Кішка, Іван Богун, Богдан Хмельницький). Події та ідеологічні засади 20 - 30-х рр. ХХ ст. змінюють такий підхід до характеристики героїв. Це простежується не стільки на зовнішньому рівні - героїчної атрибутики, зображення подвигу та вираження слави, скільки на рівні психологічного усвідомлення винятковості героєм своєї ролі. На відміну від легендарних патріотів минулого, які переважно виступали один на один проти системи, герой нової доби неодинокий. Він - «гвинтик великої живої машини, що ні на мить не повинна спинитися» [1; 32]. Ідея служіння єдиній меті репрезентує традиційну модель героїчного - «герой служить людству». Людина-творець соціальної системи - такими бачать своїх героїв письменники нового часу. Незалежно від вектора розвитку української літератури 20 - 30-х рр. ХХ ст. («неокласики», «пролетарська література», неонародництво або ВАПЛІТЕ), її представники, перш за все, переймалися створенням нового культурного всесвіту, звільненого від старих обмежень та образу людини, що його творить.

Відтворення цілісної картини літературного процесу означеної доби неможливе без дослідження творчого доробку тих письменників, в оцінці яких існує дискусивність чи суперечливість поглядів. Творча діяльність Олеса Досвітнього належить до малодосліджених сторінок української літератури. Повернення письменника в літературний процес вимагає сучасного прочитання, комплексного дослідження та аналізу, що допоможе створити правдивий образ письменника. Незважаючи на поодинокі статті, які торкаються побіжного прочитання творів письменника у зв'язку з його біографією (О. Килимник, В. Костюченко, Т. Лисенко, О. Мукомела, Василь Шевчук), нариси («Весела й сонячна людина» М. П. Чабана і «Олесь Досвітній. До 100-річчя від дня народження» Василя Шевчука) та огляд його публіцистичної діяльності (Н. І. Заверталюк), фундаментальних праць, присвячених цілісному розгляду творчого доробку письменника, не виявлено. Питання концепції героя, зважаючи на формування образу «ідеального громадянина», потребує ретельного аналізу. Саме через героя відбувається процес пізнання й осмислення подій доби, самоідентифікації автора, висвітлення світоглядно-естетичної і стильової парадигми типізації людини як особистості.

Індивідуальне знищується заради суспільного блага. Це Олесем Досвітнім зауважено уже в назві досліджуваної повісті - «Нас було троє». Єдине неподільне начало і навіть сакральне значення числа три (творча сила, оновлення, синтез) вказують на множинність образів і одночасно декларують бачення автором своїх

героїв: «людина-одиниця». Тому їй потрібне оце об'єднання трьох різних людей: Леоніда Віоліна, Жабі та Михайла Мериноса, які в час політичних зрушень мають однакове значення. Звідси -принципи рівності, однаковості, постійне підкреслення звичайності, яке однак не применшує почуття її вартості й необхідності для суспільства. Таке усвідомлення героєм свого місця у революційному перетворенні світу репрезентовано в словах оповідача, героя повісті Леоніда Віоліна («Люсі», «Леся»). Автор і в цьому випадку вдається до синтезу, хоча оповідь і ведеться від першої особи, що дозволяє краще зрозуміти мотиви, порушені у творі, та переживання персонажа. Таке поєднання зумовлюється також автобіографічністю зображуваних подій. Повість писалася після поїздки Олеся Досвітнього з дружиною на Західну Україну для участі у діяльності більшовицького підпілля. Дружина Олеся Досвітнього, Марія Іванівна Курська-Досвітня, у примітках до «Вибраних творів» 1959 року видання згадувала з цього приводу: «В 1919 році 28 серпня, з відходом радянської влади з України, ми їдемо на підпільну роботу в Західну Україну. Але їхати довелось через Польщу з міркувань конспірації. У Любліні нас заарештовують і кидають до варшавської в'язниці [...], де ми просиділи вісім місяців» [цит. за: 4; 212].

Оповідач, він же герой, постає в різних ракурсах. З одного боку, коли йдеться про події особистого характеру, інших героїв, він постає максимально реальним персонажем, його характеристики емоційні та сповнені переживань (описи стосунків з Жабі, портретні характеристики, враження під час поїздки, реакція на зустрічі з жандармами, польською дефензивою та полоненими більшовиками). З іншого, питання загальнолюдського блага, долі народу, революційної боротьби і ролі кожного «гвинтика» в ній розглядаються з позиції відсторонення. Автор ніби дистанціює героя-оповідача від роздумів про історичні події, з метою досягнення більшої об'єктивності, незалежності судження. Це досягається поданням об'ємних історичних довідок, вставок («казка хворої голови» [2; 130]), насиченням біографій другорядних персонажів надмірною деталізацією та показ їх переживань, що не могло бути лише спостереженням головного героя чи спогадом про почуту історію. Крім того, постійне нагадування про оповідача - вживання займенника «я» у фрагментах, присвячених розгляду загальнонаціональних проблем, не використовується. Таким чином, підкреслюється приналежність таких питань не до одноосібного «я», а до масштабного «ми».

Віолін - авторське бачення ідеального героя, творця соціальної системи. Герой, який, незважаючи на випробування та перешкоди, продовжує боротьбу. Однак така романтизація не завадила Олеся Досвітньому наділити героя не лише лицарськими якостями, а й рисами звичайної людини, якій властиві хвилювання. Він щиро переймається невдачами товаришів, і не лише з позиції втрат на революційному фронті, а й через людське співчуття. Віоліна турбує кожна стрічна людина. Кожен новий персонаж повісті постає крізь призму емоційної оцінки оповідача. Співчуття-яскрава емоція, яка дозволяє героєві виявити своє ставлення до інших постатей у творі: до Валентини, полонених в'язниці, випадкових зустрічних. Образ Віоліна окреслюється переважно через подієвий план. Він - рушій сюжету, який зорієнтовує персонажів до відповідного вибору. Ще однією

рису, яка наближає Віоліна до статусу «звичайного», є його потяг до Жабі. Недовгі сумніви щодо неможливості стосунків («Це ж просто товариш, а не жінка. Я піймав себе на ганебнім чутті й гадці» [2; 32]), перемагаються усвідомленням плинності часу: «Кожен з нас немов комаха в гурті, не має можливості пізнати близько одне одного - часу немає.» [2; 32]. Особисті успіхи герої зумовлює суспільними перемогами, керуючись ідеєю невіддільності громадського й особистого.

Образ Жабі проходить певну еволюцію: від малопомітної й звичної для воєнного часу ролі помічниці («Вона пішла в кулеметний загін. Робота невеличка: підносити набої, воду, допомагати пораненим. Якраз жіноча справа» [2; 31]) до другого «я» головного героя - як рівної йому. І, нарешті, як повноправного товариша у боротьбі, супутника й дружини. Мар'яна (Жабі) - яскравий жіночий образ, що тематично наближений до героїні новели Миколи Хвильового «Кіт у чоботях». Обидва образи (Гапка-Жучок і Жабі) втілюють символічне значення «непомітного подвигу». Цей тип жінки революції («Кіт у чоботях - тип. Точка» [3; 167]) порушує проблему знеособлення, нівелювання поняття жінки, жінки-матері та індивідуальності як такої. Одним з елементів такого ставлення є позбавлення їх імен, а прізвиська чоловічого роду (Кіт, Жучок) підкреслюють тему ідентичності особистості. Проте Олесь Досвітній не позбавляє Жабі жіночого начала. Незважаючи на причетність героїні до зброї, боротьби, близької смерті, автор надає їй право вибору. Це образ жінки, яка у своєму виклику суспільству, емансипації дорівнялась до чоловіка, що в українській літературі уже мав місце: героїні Ольги Кобилянської, Лесі Українки, Володимира Винниченка. Соціальні погляди та духовні запити Жабі («Мої чуття, моя душа на боці пригноблених.» [2; 43]), відповідають часові, коли на тлі класової боротьби відбувались і маргінальні змагання. Проте це не єдина жінка-революціонер у повісті. Олесь Досвітній розгортає плеяду жіночих образів, які ні в чому не поступаються чоловічим (Валентина, Ніна, Гелена), таким чином, визнаючи рівні права жінки й чоловіка на соціальні перетворення. Як протиставлення такого типу жінки, автор подає епізодичний образ: жінки-селянки, яка у своїх переконаннях далека від революції, якій, як і більшості українського селянства, «хотілося спокою й грошей, що «ходять»» [2; 42]. При цьому оповідач засуджує невтручання, типове для пересічного селянина, що впродовж віків звик працювати на пануючу владу. Ідейність боротьби видається йому найголовнішим каталізатором участі у подіях, що відбуваються. Автор таким чином наголошує на значимості боротьби, що має суто практичний характер. Герої не переймаються загальнофілософськими проблемами людського буття, питаннями життя та смерті. І хоча зміст їхнього життя становить «велика справа», яка дозволить перебудувати весь світ на новий лад, остання мета революційного змагання, за словами Леоніда Віоліна - «бути щасливим для своєї приємності» [2; 59]. Це не означає егоїстичне відсторонення від колективу, навпаки, добробут громади сприймається як особисте щастя.

Ще одним представником єдиної трійки є Михайло. Поміркований та розсудливий інтернаціоналіст протиставляється запальним героям. Це вже літня людина, яка досягла певного статусу в новому суспільстві (голова губерніального ревкому),

який стає підпільником свідомо та зважено, на відміну від захоплених ентузіазмом Леся та Жабі. Це загартований чоловік, який не поступається перед труднощами, на якого можна покласти. Але і він - звичайна людина, яка припускається помилок. Це виявляється у його небажанні повірити у зраду Ляського: «Михайло кипів увесь, доводячи безпідставність моїх підозрінь. - Я ручаюся головою своєю, розумієте!..» [2; 128]. Проте він має сміливість визнати свою провину: «Ви таки мали рацію, товаришу Віоліне. Вибачте!» [2; 155]. Щодо відступництва Ляського, то оповідач знаходить і його діям пояснення, хоч і не виправдовує його вчинку.

Окреме місце у повісті посідають яскраві описи мешканців мокотівської в'язниці. Люди, які потрапили за ґрати або за революційну роботу, або за більшовицькі погляди, або за лояльне ставлення до пролетарських ідей, в умовах тотальної несправедливості еволюціонують до свідомої підтримки революції. Саме обставини штовхають їх до переосмислення свого місця в історії та творенні спільної справи.

Серед героїв, які свідомі у виборі революційних ідеалів, є й такі, котрі прагнуть змінювати світ заради самих змін. Це революціонер Гриць, філософ, який сприймає суспільно-політичні зрушення доби як власну пригоду: «Ви любите смачні тістечка? Отак і я. Люблю боротьбу» [2; 42] і «Коли б точилася боротьба тільки за самий добробут, я, напевно, не був би в цих шеренгах» [2; 42].

Схильність героїв до самопожертви, хоча й мислиться як найвищий подвиг, інколи піддається сумнівам. Лесь, як виразник авторського бачення, роздумує над природою людських вчинків та їх самостійністю: «Не питаючи, людина йде туди, де є потреба» [2; 53].

Незважаючи на відданість революційним ідеалам, Олесь Досвітній припускає, що створення держави, у якій кожен член суспільства був би відповідальним за долю цілої країни, вимагає виховання таких громадян, які б, маючи єдину мету, залишалися б особистостями. Адже «герой це той, хто хоче бути самим собою» [за Х. Ортега-и-Гассет]. Герої повісті «Нас було троє», які знаходяться у вирі центральних подій початку ХХ ст., переважно зорієнтовані на суспільні, класові дії й переконання власним внутрішнім світом, приватним життям й інтересами побуту. У них громадське або домінує над особистим, або синтезується в єдине смислове ціле. Вони сповненні віри в себе і загальну справу, а «загибель друзів і коханих подається як оптимістична трагедія» [1; 21]. Прагнення дій, почуття колективу та життєві перспективи - основні критерії їх життя. Важливим атрибутом, набутим героєм у процесі своєї суспільної діяльності, є його публічність. Через це він дуже рідко усамітнюється чи перебуває в закритому приміщенні, де людина живе приватним життям. Активна громадська позиція вимагає постійного її підтвердження, відстоювання, що оприявнюється через діалоги і полілоги з прихильниками та опонентами. Вона ж передбачає винесення своєрідної оцінки: схвалення чи осуду, сприйняття чи несприйняття. Звідси - постійна присутність суддів-глядачів, до яких і апелює герой.

Концепція героя повісті Олесь Досвітнього «Нас було троє» виявляється у декламаціях ідей соціальної свободи, рівності, звучанні громадсько-політичних мотивів. Розкриваються протиріччя особистості і суспільства, неприйняття їх один

одним - представники старого ладу не розуміють нових зрушень, а герої нової доби протистоять віджилим формам суспільства. Герой втілює новий час, зародження нової держави, а якості його характеру трактуються як риси збірного образу, який охоплює всі кола людей нового часу: за гендерними, віковими та статусними характеристиками (перетворююча світ молодь - Леонід Віолін і Жабі та мудрість старшого покоління - Михайло Меринос). Відсутність егоїзму, яскраво виражених рис індивідуальності дозволяють припустити збірність образів (що закладено автором уже у саму назву повісті). Простота героїв - зазвичай синонім їх масовості, покликаною піднести романтизм революційної справи до рівня моделі. Герой, чітко усвідомлюючи своє призначення, одержимий благородною ідеєю перетворення світу в умовах творення історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васьків М. С. Український роман 1920-х - початку 1930-х років: венерика й архітектоніка: монографія / М. С. Васьків. - м. Кам'янець-Подільський: Буйницький О. А., 2007. - 208 с.
 2. Досвітній Олесь. Нас було троє. Повісті. Новели / Олесь Досвітній. -К.: Дніпро, 1969. - 434 с.
 3. Хвильовий М. Кіт у чоботях / Микола Хвильовий // Хвильовий М. Твори в п'ятьох томах. Том перший. - Нью-Йорк-Балтімор-Торонто: Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1978. - С. 153-167.
- Шевчук В. І. Гарячий подих минулих днів / Василь Шевчук // Вітчизна. - 1960. - №8. - С. 211-213.